

Smrt na poloninách Zakarpatí

Mečislav Borák

(Vyšlo v polské verzi:) Śmierć na poloninach Zakarpacia. *Kalendarz Śląski*, 39/2003, s. 127-140.

Hornatá krajina na pravém břehu řeky Tisy patří k nejkrásnějším v celých Karpatech, nejdelším pohoří Evropy, rozkročeném širokým obloukem od rumunských nížin na dolním Dunaji až k Těšínským Beskydám. Už první nesmělé poloniny v Bieszczadech dávají tušit, co milovníka hor čeká za Užockým průsmykem: nad hradby lesů tu vystupují k nebi táhlé a travnaté hřebeny hor, nazývaných jako ty naše Beskidem, lecz Wschodnim. Právě po nich prý kdysi přihnali své ovce až k nám Valaši.

Vnímavý a poučený poutník však může na poloninách najít i další nečekané stopy vedoucí až k Těšínu. Na sklonku roku 1938 tu totiž v polských bojových a diverzních oddílech působilo asi padesát Poláků ze Śląska Cieszyńskiego, především ze Zaolzia. I když mnozí z nich získali od polského státu vysoká vyznamenání, z řady důvodů se o jejich činech u nás ani v Polsku moc nemluvalo. Teprve před několika lety byly ve vojenském archivu v Moskvě zpřístupněny fondy Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego, odvezené Sověty jako válečná kořist z Polska a už počátkem války poprvé ukradené německými okupanty. Nedávno byl publikován i výbor z těchto dokumentů. Když jsem si pročetl hlášení o činnosti bojových oddílů, zarazilo mě nezvyklé vykazování utrpěných vlastních ztrát: kromě obvyklých kolonek raněných, zajatých a zaginionych byli mezi poległymi bojowcami vykazováni samostatně zabiti a rozstrzelani. Proč takové členění? Znamenalo to snad, že ne všichni padli v boji? Tvrdily to například vzpomínky Józefa Kasparka, jednoho z tehdejších bojowců.

Rozhodl jsem se tedy vyslechnout i druhou stranu a porovnat polské prameny s materiály Oddziału II Sztabu Głównego Československé armády. S napětím jsem v zažloutlých hlášeních dohledával detaily, jež doplňovaly svědectví o dobrodružné výpravě Kasparkova oddílu, v němž byli i čtyři muži ze Zaolzia. I když dochované úřední spisy byly značně prořídlé, našel jsem nakonec v jedné archivní složce obálku s fotografiemi a několik rukou psaných dopisů, které slibovaly dát na vznesené otázky

věrohodnou odpověď. A vzrušující příběhy, staré přes šedesát let, přede mnou náhle začaly vystupovat v mnohem jasnějším světle.

Než vás však s nimi seznámím, musíme se ještě aspoň na chvíli vrátit ke stručnému vylíčení dějinných souvislostí, bez nichž se ani ten nejlepší příběh nemůže obejít.

Příčiny a průběh akce „Łom“

Zemi pod poloninami se polsky říkalo nejčastěji Ruś Zakarpacka, ale užívalo se též názvů Ruś Węgierska, Podkarpacka a Karpacka, nebo Ukraina Węgierska, Mukaczewska a Zakarpacka. I když historicky patřila po staletí k Maďarsku, naprostou většinu jejího obyvatelstva tvořili Rusíni. Po první světové válce však nepřipadla Maďarsku, Ukrajině ani Rusku, ale v souladu s přáním většiny rusínských politiků se rozhodnutím spojeneckých mocností na mírové konferenci v Paříži stala součástí Československé republiky. Potvrdily to mírové smlouvy uzavřené s Rakouskem (10. 9. 1919 v Saint Germain-en-Laye) a s Maďarskem (4. 6. 1920 v Trianonu), které uznaly platnost a nedotknutelnost nové státní hranice. Pozdější maďarské vlády však začaly pomýšlet na revizi dohod a hledaly pro své úsilí podporu v Polsku, které rovněž nezapomnělo na své územní spory s Československem o Těšínské Slezsko, Spiš a Oravu. Oživení maďarsko-polských kontaktů vzbuzovalo v ČSR oprávněné obavy, podobně jako se v Polsku obávali ruských a ukrajinských kontaktů s Československem. Připojení Zakarpatské Rusi k Maďarsku by z polského hlediska zmenšilo ohrožení země od Východu a zároveň odpovídalo polským mocenským představám o uspořádání střední a východní Evropy, které se podstatně lišily od cílů československé zahraniční politiky.

Ve stále napjatější mezinárodní situaci v Evropě ve druhé polovině třicátých let minulého století očekávala polská diplomacie brzký rozpad Československé republiky, proto nabyla na významu i otázka vytvoření polsko-maďarské hranice na Zakarpatské Rusi. Maďarsko se však k polským výzvám na zahájení bojových akcí na Podkarpatské Rusi ještě v září 1938 stavělo rezervovaně v obavách z postoje československých spojenců Malé dohody, Jugoslávie a Rumunska, a raději spoléhalo na diplomatické řešení svých požadavků. Poláci dávali Maďarům za vzor úspěch své „akcji specjalnej“ na Zaolziu a slibovali jim skrytou vojenskou podporu jejich akce na Zakarpatské Rusi. K té se Maďaři odhodlali až po konferenci v Mnichově, aby ovlivnili následná jednání o svých územních požadavcích, jež probíhala v Komárně. Počátkem října vyslali na Zakarpatskou

Rus přes 700 ozbrojených příslušníků diverzních a sabotážních oddílů. Československé vojsko spolu s četnictvem a jednotkami Stráže obrany státu však už v půli října maďarské jednotky obklíčily a přinutily ke kapitulaci. Jen menším skupinkám a jednotlivcům se podařilo uniknout a projít až do Polska. Maďarský útok tedy skončil neúspěšně, ale k novým dílčím výpadům docházelo i poté, co arbitrážní komise ve Vídni přiznala 2. listopadu Maďarsku rozsáhlé jižní oblasti Zakarpatské Rusi a Slovenska a stanovila novou hranici.

V Polsku přičítali neúspěch maďarského útoku především tomu, že byl proveden bez patřičné koordinace s polskými jednotkami. Už 7. října vydal sice szef Sztabu Głównego WP gen. brig. Waclaw Stachiewicz rozkaz w sprawie prac przygotowawczych do akcji dywersyjnej i sabotażowej na Rusi Zakarpackiej, ale rozkaz k zahájení akce byl vydán až po ztroskotání maďarského útoku, 19. října 1938. O den později odjela do Budapešti polská spojovací mise, aby dohodla koordinaci diverzí, a 22. října vyrazil přes hranici na československé území Zakarpatské Rusi první polský diverzní oddíl.

Operaci nadano kryptonim „Łom“, a jej dowódcą został major Feliks Ankerstein, zastępca szefa Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego. Proběhla ve dvou fázích, od 20. října do 5. listopadu a od 10. do 25. listopadu 1938. V první fázi pronikaly na Zakarpatskou Rus hlídky a oddíly, které vysazovaly strategické mosty a cestou likvidovaly stanice četnictva a finanční stráže. Ve druhé fázi vzniklo po reorganizaci sedm velkých diverzních skupin přibližně o osmdesáti lidech, jež byly vysílány hlouběji do vnitrozemí, kde podnikaly diverzní výpady. Měly také podpořit plánovaný maďarský vojenský útok, proto byla 18. listopadu akce „Łom“ podřízena veliteli okruhu VI. armádního sboru generálu W. Langnerovi. K vojenskému vpádu však tehdy ještě nedošlo, především pro obavy ze zákroku Německa, jež využívalo složitého postavení Zakarpatské Rusi k vlastní diplomatické hře. Na příkaz z Varšavy byla 25. listopadu akce „Łom“ zastavena, i když se odehrálo ještě několik dílčích útoků. Uvádí se, že během svého nasazení provedly polské oddíly přes padesát diverzních a bojových akcí. Zahynulo při nich 11 bojowców a nejméně tolik mrtvých bylo i na československé straně (polské prameny uvádějí jako „ztráty nepřítele“ dokonce 23 osob).

Zaolziacy na Rusi Zakarpackiej

Základem prvních polských diverzních jednotek nasazených na Zakarpatské Rusi byli vesměs příslušníci Organizacji Bojowej z Zaolzia. Oddział II Sztabu Głównego neměl na Rusi Zakarpackiej žádných kontaktů ani oparcia wśród jej ludności, a musel zrezygnować z wykorzystania jej mieszkańcům do działań dywersyjnych. Proto se pro tento účel velmi dobře hodili právě Zaolziacy: byli vojensky vycvičení, zčásti i vyškolení v práci s výbušninami, i když vzhledem k odstoupení Zaolzia Polsku bez boje většinou ani nestačili své kvalifikace náležitě využít. Teď měli dostat příležitost na Rusi Zakarpackiej. Na rozdíl od svých kolegů z Polska znali dobře česky a jako bývalí českoslovenští občané měli i potřebné dokumenty, někteří i vojenské uniformy československé armády. Už 8. října odjela z Těšína k hranicím Zakarpatské Rusi první skupina a další ji záhy následovaly. Ještě před odjezdem složili dobrovolníci přísahu věrnosti vlasti a slíbili, že budou zachovávat tajemství a horlivě plnit rozkazy nadřízených. Soustředili je v pustém wówczas schronisku narciarskim w Rozłuczu pod Turką na polské straně hraničního hřebene Karpat, kde byly první oddíly doplněny o několik varšavských studentů a další dobrovolníky ze wschodnich terenów przygranicznych Polski. Probíhalo intenzivní přeškolení a seznamování s výzbrojí a místním horským terénem. Zároveň przystąpiono pośpiesznie do werbunku dalszych ochotników do oddziałów dywersyjnych i bojowych, przede wszystkim z okolic Stryja, Doliny, Stanisławowa, Turki, Leska, Sanoka aj. Dodatkowo zwerbowano około 250 członków Związku Strzeleckiego z Malopolski Wschodniej, z oblasti Lwowa i Przemyśla, pro něž byla zřízena školící střediska ve Stryji a Turce. Ve druhé fázi operace „Łom“ se do werbunku ochotníků zapojily další organizace a zwiazki z širokého okolí, také armáda dala k dispozici 46 oficerów, 67 podoficerów zawodowych oraz 70 szeregowych służby czynnej.

Ke skupině prvních 26 dobrovolníků ze Zaolzia přibylo do konce října dalších dvacet. Ne všichni ale pocházeli přímo ze Zaolzia (někteří byli též z polské části Śląska Cieszyńskiego), ale jen několik osob za sebou nemělo zkušenosti z „akcją specjalnej“ na Zaolziu. Mnozí z nich byli specialisci przygotowani do działań minersko-saperskich, proto tvořili základ niewielkich patroli dywersyjnych (záhy se začaly označovat jako „oddziały bojowe“, OB), nebo byli jako minerzy přidělováni k partyzánským oddílům, které je doprovázely k místu destrukce a cestou plnily další bojové úkoly. Hned první

oddíl, který na Rusi Zakarpackiej zasahoval, samodzielny OB nr 1, vedl mieszkaniac Zaolzia, Franciszek Szyndler z Rychvaldu. V ceskoslovenském vojsku dosáhl hodnosti plutonowego, przed mobilizacją zbiegl do Polski a už v září 1938 vedl na Zaolziu patrol „Zablocie“. W składzie jeho nowego patrolu znajdowali się také Edwin Waniek z Łazów a Karol Kosak z Suchej Górnej. Wyruszyli večer 22. října przez górę Jaszeniową a hodinu před půlnocí překročili státní hranici. Měli sice za úkol dokonać zniszczenia mostu i linii telekomunikacyjnych na szosie Perecin – Polana, ale nakonec se pokusili vyhodit do povětří bližší most přes řeku Latorici na silnici u obce Podplazí (Podpolozje) poblíž Nižních Verecek a natychmiast po wybuchu w porządku wrócili. V hlášení o průběhu akce velitel uvedl, že most pilnowali dwaj strażacy, kteří ale jen od czasu do czasu do niego przychodzili, takže po zapadnięciu zmierzchu se minérům podařilo założyć pod most ładunek wybuchowy z mechanizmem zegarowym. Československá rozvědka správně zjistila, že útočníci vyšli z polské obce Hužne, ale domnívala se, že oddział vedl místní obyvatel Szezamski (ten byl patrně jedním ze dvou przewodników). Most prý byl jen poškozen, takže už druhý den ho ceskoslovenská ženijní rota opravila a uvedla do provozu.

Stejně podrobně bychom mohli probírat kilkanaście podobných diverzních a bojových akcí Zaolziaków. Pro naše účely však musí postačit aspoň stručný přehled. OB nr 2 vedl Franciszek Brzeźniak z Bogumina-Szonychlu a členy oddílu byli též jeho bratr Ferdynand a Rudolf Stawowczyk ze Skrzeczonia. Oddíl byl přidělen k oddziału partyzanskému nr 1, o jehož osudech si povíme později, stejně jako o osudech partyzánského oddílu nr 2, k němuž byl přidělen OB nr 4 vedený Janem Filipkiem ze Skrzeczonia, se členy Karolem Musiołem z Zabłocia a Rudolfem Soboszem ze Skrzeczonia. OB nr 3 byl samodzielny a vedl ho Leon Sembol z Karviné, členy byli Henryk Ostróžka z Karviné a Edward Rutkowicz. Oddíl zničil 26. října most a telegrafické vedení u Berezného až při slovenské hranici. Samodzielny OB nr 5 vedl Otton Bocek z Czeskiego Cieszyna, v oddílu byli též jeho bratr Karol a Edwin Mojżyszek. Oddział nie wykonał zadania, został zauważony przez ludność miejscową i jego członkowie pod presją przewodników załamali się, zostawili trotyl w lesie i wrócili. Otton Bocek se ale později vyznamenal při jiné akci odvážným zničením mostu u Siněvírské Polany. OB nr 6, který vedl Oskar Körner z Końskieij (členem byl též Jan Kiedroń z Lesznej Dolnej), byl přidělen k partyzánskému oddílu nr 3, a kvůli zesílené ceskoslovenské obraně se vrátil bez splnění zadania. OB nr 7 vedený Józefem Kluzem z Mostów k. Jabłonkowa (v oddílu

byl i jeho jmenovec Ignacy Kluz a Tomasz Mikesicz, oba rovněž z Mostů) byl přidělen k partyzánskému oddílu nr 4, který se po srážce s českým vojskem rovněž vrátil zpět.

Zaolziacy byli nepochybně i v dalších bojových oddílech, např. OB nr 13 vedl opět Leon Sembol (k jeho členům patřil i Paweł Gaura z Końskie), který se v listopadu zúčastnil i třetí výpravy – útoku na obec Toruń. Do nových akcí vyšli se svými bojowcami též Franciszek Brzeźniak a Jan Filipek (velitel OB nr 16). Skupina Zaolziaků byla dokonce jádrem nejproslulejší polské akce na Podkarpatské Rusi, při níž byly 10. listopadu u Nižních Verecek zničeny dva mosty na silnici z Mukaczewa do Wołowca, pošta a stanice četnictva v Nižních Vereckách a další dvě stanice v Bielasowicach i w Latorce, přičemž bojowcy zajali a odvedli do Polska 20 československých četníků, vojáků a příslušníků finanční stráže. Podařilo je jim to díky úskoku takřka divadelnímu: skupina 16 bojowců (Franciszek Szyndler, Edwin Waniek, Franciszek Böhm, Tomasz Mikesicz, Rudolf Burian, Alfons Pierzchała, Józef Kominek, Emilian Alter, Stefan Hurkot, Ferdynand Mrajca, Józef Wawrzyczek, Jan Gaura, Karol Strokosz, Paweł Rucki, Rudolf Kobiela a nezjištěný „Myślatycki“) se převlekla do československých uniforem a hrála vzbouřené československé vojáky. Vedl je Konrad Guderski v uniformě čs. poručíka. Dostali české zbraně a směli hovořit pouze česky. Podařilo se jim tak vylákat československé obránce z úkrytů. Četníci léčku neprohlédli a domnívali se, že jim přichází vojsko na pomoc. Falešní vojáci je pak odzbrojili, zbraně naložili na vůz a vedli zajatce směrem k polské hranici. Jak v hlášení uvedl velitel Guderski, hráli cestou vzbouřence: *„Maszerując przez wsie zostały obrzucone granatami budynki żandarmerii, szkoły czeskie, wznoszono okrzyki „Precz z Pragą“, „Precz z wojną“, „Niech żyje rewolucja“, „Chcemy przyłączenia do Madziarów“ – oczywiście w języku ruskim i czeskim, rozdawano korony czeskie ludności i tłumaczono, że już dosyć wojny, wojsko się buntuje, rewolucja w Pradze.*“ Na hranicích byli „vzbouřenci“ odzbrojeni a podrobeni tvrdé osobní prohlídce, na rozdíl od zajatých Čechoslováků, kterým polské orgány vyjadřovaly naopak soustrast a zaskoczenie nad činem zbuntovaných vojáků. Ti byli s křikem odvezeni do Turki, kde v ústraní na placówce Straży Granicznej mohli teprve odložit svůj převlek. Někteří z nich ale hráli vzbouřence ještě celý týden, když se ve věznici v Drohobyczu pokoušeli „urabiać“ československé zajatce. Patrně neměli úspěch, neboť ještě v březnu 1939, v době německé okupace zbytku Československa, byli zajatci v polském vězení, ale zřejmě záhy poté byli propuštěni.

Je však už nejvyšší čas vrátit se ke slíbeným příběhům, jejichž předebrou byly dvě vcelku úspěšné bojové a diverzní akce s účastí několika Zaolziaků.

Výstřely ve tmě

O průběhu první akce podal ve vzpomínkové práci „Przepust Karpacki“ (Warszawa 1992) vzrušující svědectví Józef Kasperek, tenkrát mladý podchorazý a zástupce velitele oddílu poručíka Jerzego Szymańskiego. Oddíl tvořili Kasparkovi známí studenti ze Lvova, členové paramilitárních organizací Związek Oficerów Rezerwy, Związek Rezerwistów, Związek Strzelecki a dobrovolníci z náboru Komendy Powiatowej Przysposobienia Wojskowego i Wychowawczego ve Stryju; pouze na velitelských funkcích byli vojáci z posádky ve Stanisławowě. Bylo v něm kromě velitele 21 bojovců a tříčlenná patrola minérů ze Zaolzia, kteří měli ničit mosty přes řeku Boržavu a telefonní vedení na silnici mezi obcemi Dohé a Kerecky hluboko ve vnitrozemí. Byl to velmi nesnadný úkol, proto se po několika dnech pochodu horskými hřebeny rozhodl velitel 28. října večer zaútočit na mnohem bližší most přes řeku Riku v obci Vučkovo na silnici z Volového do Chustu. Při sestupu z hor se ztratil strzelec Zygmunt Szeremeta, a během akce u mostu zmizel jeden z minérů, Rudolf Sobosz. Zbylí dva - Jan Filipek a Karol Musioł - však stihli upevnit tritolové nálože k pilířům mostu dříve, než stačila obrana zasáhnout. Její pokus zamezit útoku byl rázně odražen.

Kasperek ve svých pamětech líčí běh po mostě a volání strážných, pak dva výstřely a dlouhé ticho, podtržené šuměním řeky, a ukončené vzdáleným hlasem: „*Pane starosta! Pane starosta! - Co tam? - pyta jakiś głos. - Pane starosta - odpowiada ktoś krzykiem - byli tu jacyś ludzie! - Ludzie byli? - upewnia się dopiero co nazwany przedstawiciel władzy. - No to co, że byli? - Byli z puszkami! - Z puszkami? - w głosie pytającego przebija niedowierzanie. - A gdzie oni są teraz? - Nie wiem. Myślę, że gdzieś tutaj. - No, to chodź, zobaczymy! - Znow dudnienie kroków na moście. Ich odgłos zdaje się ujawniać dosyć dużą grupę. Idą szybko. Nagle kroki cichną, a rozbrzmiewają krzyki: - Stój! Ty kto? Stóóój! - Słyszę wznowiony bieg i kilka strzałów. Bieg ustał. Parę energicznych kroków i ostro zadane pytanie: - Ty kto? Mów! - Pada strzał, a tuż po nim dochodzi mnie odgłos walącego się na most ciała.*“ Údajný starosta byl prý těžce zraněn a zoufale prosil útočníky, aby ho dorazili: „*Pánové Poláci... Prosim vaš... jsem Čech, nie dowol'te mi tak mučiti se...*“ Vyhověli mu. Jen co se rozutekli do svahu nad řekou, ozval se od mostu výbuch nálože.

Čeští obránci mostu však viděli celou událost trochu jinak. Jedním z nich byl strážmistr četnictva Arnošt Botor, mimochodem také rodák z Těšínska – z Radvanic u Ostravy, po válce sloužil na stanici v Horní Suché. Podle jeho výpovědi spatřil vetřelce jako první strážmistr Michal Soljak a vystřelil do tmy. Chvíli nato se po mostě vracel domů místní občan hajný Josef Loj a jen co se dal se Soljakem do řeči, ozval se z křoví výstřel, který Loje srazil k zemi. Zraněný Soljak se stačil ukrýt a rychle přivolal na pomoc zbytek osazenstva četnické stanice ve Vučkovu, velitele vrchního strážmistra Tomáše Kalčíka a strážmistra Batora. Kalčík si posvítit na ležícího Loje baterkou a zjistil, že ten už je mrtev. Patrně si neuvědomil, že se tak sám stal dobrým terčem. Ze tmy náhle padlo několik dalších výstřelů a jeden z nich Kalčíka zasáhl. Zemřel při převozu do nemocnice v Chustu, zraněný Soljak se vyléčil.

Diverzní oddíl se rychle znovu zformoval a zamířil zpátky, k severní hranici. Cestou bojovci ještě přepadli hájenku u Siněvírské Polany a zastřelili hajného Katriňáka. Jak píše Kasperek, utíkali v zimě a dešti, měli hlad, tlačily je boty a byli strašně unavení. V poslední vsi před hranicí dali jednomu sedlákovu peníze, aby jim v obchodě koupil 5 chlebů. Kaprál Keller chtěl též 30 krabiček cigaret, které tu prý byly levnější než v Polsku. Podle Kasparka je právě tato chamtivost prozradila a přivedla na jejich stopu četníky. Oddíl se těsně u hranice rozdělil na tři skupiny. První dvě v pořádku přešly do Polska, poslední měla smůlu. Tvořil ji nemocný střelec Marek Hliški ze Stryje a dva jeho kolegové, kteří jej museli v chůzi podpírat a vést. Byli to student práv ze Stryje podchoráží Marian Pisch a zdravotník oddílu Rudolf Hawełka, původem další Zaolziak, který pocházel ze Stríteže, ale odstěhoval se s matkou do Polska už v roce 1919. Došli až skoro ke hraničnímu kamenu číslo 18, když narazili na českou četnickou hlídku, která je zatkla.

Do zajetí se dostal i minér Rudolf Sobosz, který pocházel ze Skřečoně, kde pracoval jako dělník, i když se původně vyučil krejčím. Po vstupu do Bojové organizace prošel diverzním výcvikem v Żywcu, kde se naučil zacházet s výbušninami. Od mostu ve Vučkově však utekl hned poté, co se ozvaly první dva výstřely. Batoch s náložemi a hodinovým strojem zahrabal v příkopu u silnice a celou noc i další den prchal nazdařbůh lesem. Zastavil se až na jedné samotě u rusínského sedláka, kde se najedl a usnul. Večer si pro něj přišli českoslovenští vojáci. Zatčení unikl jedině poslední „ztracený“ příslušník oddílu Zygmunt Szeremeta, který už cestou k Vučkovu spadl do strže. Ráno ho našel místní rolník a celý týden ho doma ukrýval. Patřil patrně k místním Maďarům, protože

ho později převedl na jih do oblasti, která mezitím po vídeňské arbitráži připadla k Maďarsku. Pak se už bojowiec mohl bez obav přihlásit úřadům, 11. listopadu byl vyslechnut polským vojenským zástupcem a vrátil se domů.

Prořídilý oddíl Szymańskiego byl v Polsku slavnostně uvítán, v obci Dolina pro něj uchystali pohoštění s vodkou. První hlášení hovořila o mimořádném úspěchu akce. Szef Oddziału II Sztabu Głównego płk Pełczyński se dokonce svému maďarskému kolegovi pochlubil, že most ve Vučkovu byl zničen, přičemž byli zabiti 4 čeští četníci a 3 vojáci. Ve skutečnosti byl most jen mírně poškozen a okamžitě byla zesílena jeho obrana přidělením 10 vojnů z posádky v Chustu a 4 četníků převelených ze Slovenska. Když do Vučkova dorazil 29. října oddíl Tadeusza Buriana, který byl původně vyslán právě proto, aby most zničil, bylo už pozdě. I když se o útok pokusil několikrát, byl pokaždé odražen a most zůstal bez větších škod. Od 1. listopadu, kdy do Vučkova přijel na obhlídku velitel praporu Stráže obrany státu pplk Zeman s četou vojáků a k mostu bylo přistaveno obrněné auto, útoky ustaly a už se neopakovaly.

Kromě čtyř zajatých příslušníků oddílu poručíka Szymańskiego byli již v rukou československých úřadů další dva bojowcy z oddílu podchorázegho Tadeusza Langa, který 26. října poškodil silnici, železniční trať, vedení telefonu a vysokého napětí v okolí Berezného. Také v tomto oddílu byli minéři ze Zaolzia - bratři Brzeźniakové ze Szonychlu a Rudolf Stawowczyk ze Skrzeczonía. Oba zatčení bojowcy vlastně dezertovali z oddílu krátce po překročení československé hranice. Pocházeli z Turky a byli na akci přiděleni místním Przynsposobieniem Wojskowym. Jan Jabłoński byl poštovním doručovatelem, byl ženatý a otec tří dětí, nevoják. Hned při prvním noclehu utekl a snažil se vrátit do Polska, ale byl zadržen finanční stráží. Marian Gogolewski pracoval jako dělník na pile a byl svobodný. Utekl druhý den ráno, když se oddíl chystal k dalšímu pochodu. V lese potkal dva místní občany a vzpomněl si, že má 100 československých korun, které každý z bojowců dostával na cestu. Požádal jednoho z civilistů, aby mu, podle svých vlastních slov, „zakoupil něco k jídlu, jako víno, doutník, chleba a nějaké cigarety“. Těšil se na dobrý nákup, ale poslíček přišel v doprovodu dvou četníků. Večer se na stanici ve Velkém Berezném potkali s Jabłońskim.

Popravy, vraždy nebo smrt na útěku?

Jak dokládají dochované výslechové protokoly, zatčení diverzanti se ke všemu plně doznali a uvedli řadu podrobností a jmen týkajících se přípravy i průběhu akce „Łom“. Někteří z nich byli spolu se zabavenými výbušninami představeni na tiskové konferenci novinářům a v československém i zahraničním tisku se objevily články, které adresně odhalovaly organizátory útoků. Meldunek dzienny oficera operacyjnego dowództwa akcji dywersyjnej na Rusi Zakarpatskiej kpt. Romiszowskiego z 1 listopada neskrýval obavy: *„Podobno 4 szczęściarze [kryptonim bojowców] dostali się siostrzeńcom [kryptonim Czechów], którzy dowiedzieli się, kto i co...“* To byl nepochybně jeden z důvodů, proč byla počátkem listopadu akce „Łom“ dočasně zastavena a zcela přeorganizována.

V zápětí přišla další, ještě nečekanější zpráva, vyslaná večer 4 listopada z placówki Ekspozytury 2 Oddziału II w Użhorodzie: *„Dnia 3 XI w nocy Czesi wpędzili do rzeki Uh pod m. Kamenica (10 km na północny wschód od Użhorodu 6 naszych dywersantów. Zabili 3 dywersantów: Gogolewskiego Mariana, Piza Jana [správně má být Pische Mariana] i Szczuplego [pseudonim Marka Hlińskiego]. Pozostali 3 ranni wyszli z wody po odejściu żandarmów. Jeden z nich Jabłoński Jan doszedł do szpitala w Użhorodzie; tymczasem nic mu nie grozi ze strony Czechów. Jaki jest los pozostałych 2 dywersantów kpt Guttry [referent Ekspozytury 2 w Użhorodzie] nie wie, stara się ich odnaleźć.“*

Co se vlastně přihodilo oné listopadové noci v malebném údolí řeky Uh, která se v Nevickém pod zbytky hradu ze 14. století rozlévá do širokého koryta a míří k Użhorodu?

Místo činu nebylo u Kamenice, ale u obce Onokovce, vzdálené jen asi 5 km od Użhorodu, při silnici na Perečin. Právě po ní probíhala v té době evakuace československých úřadů z Użhorodu, který byl, stejně jako Berehovo, Mukačevo a další města jihu Zakarpatské Rusi, rozhodnutím Vídeňské arbitráže přiznán Maďarsku. Zatímco autonomní vláda Zakarpatské Rusi a zemský úřad se stěhovaly až do Chustu, zemské četnické velitelství, policejní ředitelství a krajský soud evakovaly do Velkého Berezného, ležícího na horním toku řeky Uh asi 40 km od Użhorodu. Tam zřejmě směřovali i polští zajatci. Proč ale jejich cesta skončila už v Onokovcích, hned za novou hraniční čarou?

Korunní svědek události Jan Jabłoński měl hned trojnásobné štěstí. Při střelbě byl jen zraněn a podařilo se mu utéct. V Onokovcích žili většinou Slováci, kteří byli k Polákům mnohem vstřícnější než místní Rusíni; zastěpca sołtysa Juraj Fedor zraněného odvezl do szpitała v Užhorodzie, kde mu zprostředkovali kontakt s polským konzulátem. Třetí šťastná okolnost spočívala v tom, že příchod Maďarů do města se už dal počítat na pouhé hodiny; hned poté byl v bezpečí a zanedlouho se vrátil do Polska. Podobně se zachránili další dva bojowcy zajatí przez Czechów w walce 2 listopada - dowódcę oddziału Kazimierza Majchra pono „wykradł“ z więzienia w Užhorodzie dr Rauch, z pochodzenia Węgier, również Tomasz Mikesicz z Mostów k. Jabłonkowa został uwolniony z więzienia przez Węgrów.

Prostřednictvím Jabłońského se tedy Warszawa dověděla o střelbě v Onokovcích pouhých několik hodin poté, co k ní došlo. Mohla však diplomaticky zasáhnout až po skončení akce „Lom“, tedy v prosinci 1938, a i tehdy jen nepřímou. Vždyť bojowcy odcházející do akce byli, např. podle svědectví Józefa Kasparka, vždy srozuměni s tím, že v případě odhalení a zajetí se k nim nebude Polska znát a že nemohou počítat s žádnou intervencí za svůj návrat. Proto i polská nota ze 7. ledna 1939 žádající vysvětlení osudu zajatců se odvolávala výhradně na články o „údajných“ polských diverzantech, zveřejněné v československém tisku. I když armáda požadovala *„dokładnie oświeltić barbarzyński sposób obchodzenia się Czechów z przyłapanymi ludźmi“*, stejně jako *„sprowadzić z Rusi Zakarpackiej do kraju zwłoki poległych“*, zároveň si jasně uvědomovala, že existují *„przeszkody polityczne, które wymagają takiego sposobu zalatwienia, by nie uzewnętrzniać udziału w akcji czynników oficjalnych, tak wojskowych, jak i administracyjnych, gdyż w obecnej chwili jest na to jeszcze za wcześnie“*. Dokonce i kondolenční delegace oficerskie, vyslány do rodin poległych i zaginionych, měly podle instrukcí *„działać poufnie, tj. rozmawiać jedynie z rzeczywistymi członkami rodziny i prosić ich, by o fakcie przyjazdu delegacji od Pana ministra spraw wojskowych, ani też przyczynach śmierci członka rodziny nie rozgłaszali, gdyż mogłoby to utrudnić sprowadzenie zwłok“*.

Československé Ministerstvo zahraničních věcí se pod tlakem z Varšavy obrátilo už 28. prosince na Ministerstvo národní obrany s žádostí o vyjasnění osudu polských zajatců a 17. ledna 1939 svou žádost opakovalo. Úřady se obávaly, že polská vláda bude dávat tuto záležitost do souvislosti s jednáním o propuštění 20 československých vojáků a četníků, odvečených v listopadu do Polska, ba dokonce, že by polská strana mohla

sáhnout „*k retorsi za udánlivé popravení polských teroristů*“. První šetření velitelství VI. sboru zjistilo, že k zabití polských občanů v souvislosti s teroristickými akcemi došlo jen u 12. divize. V hlášení bylo uvedeno všech šest známých jmen, ale s dodatkem, že „*všichni zůstali při okupaci československého území v Užhorodě*“. Teprve další šetření uzavřené 30. ledna přiznávalo, že tři zajatí teroristé byli „*při eskortování v noci z 3. na 4. listopadu 1938 zastřeleni při pokusu o útěk přes rozvodněnou řeku Už*“. Jednalo se o Hlínského, Gogolewského a Pische (v transkripci Pisz), kteří byli pochováni na hřbitově v Onokovcích. Rudolf Hawełka se na útěku téže noci v řece pravděpodobně utopil, zatímco Rudolfu Soboszovi se podařilo uprchnout. Poslední ze šesti zajatců, Jan Jabłoński, údajně zemřel v nemocnici v Užhorodě, kde byl i pochován. Hlášení bylo uzavřeno alibistickým konstatováním: „*Svědky nelze uvést, poněvadž vše se událo v plném tempu evakuace bezprostředně po vídeňském rozhodnutí, takže velitele a členy eskort nelze dnes již zjistit. /.../ Další šetření, které by se ve věci mělo provádět, nepřinese žádných nových poznatků.*“

Armáda se tedy pokusila zbavit odpovědnosti za smrt zajatců. Jediné konkrétní jméno z okruhu eskorty zjistil Józef Kasperek, který se společně s Pischovým otcem vydal na jaře 1939 na tehdy už maďarské Zakarpacie, aby tu pátral po osudech zmizelých spolubojovníků. V Onokovcích mu místní lidé pověděli, že den po té, co bylo oznámeno, že Maďaři dostali Užhorod, přivezl jistý Koenig, příslušník zpravodajského oddělení policie z Užhorodu, do blízkosti jejich obce tři zatčené Poláky. Rozvázal jim pak ruce, přikázal běžet k řece a zezadu je postřílel. Mrtvé nechal v řece a odjel, vesničané je pohřbili na obecním hřbitově.

Materiály policie z té doby se nedochovaly, a ve spisech zpravodajského oddělení armády není jediná přímá zmínka o mimořádné události, k níž v Onokovcích došlo. Je to podivné, vždyť hlášení o mnohem méně závažných událostech z počátku listopadu 1938 nechybějí. Svědčí to nejspíše o úmyslném vyřazení všech zmínek o incidentu. Československé úřady tak nepřímou přiznávají, že v tomto případě zdaleka nebylo vše v pořádku. Mohlo jít opravdu o likvidaci pokusu o útěk? Proč ale zajatce vedli k řece v Onokovcích, když je měli eskortovat zřejmě do Berezného? Jak se mohla rozeběhnout celá šestičlenná skupina spoutaných osob? Pozdější exhumace údajně potvrdily, že všichni tři mrtví byli střeleni zezadu. Proč ale strážní nechali zmizet tři zajatce? Mohla za to jen noční tma a nepříznivé počasí? Zřejmě předpokládali, že všichni zemřeli, a že se o jejich činu ve zmatcích evakuace nikdo nedoví. A co je k takové zbytečné krutosti vedlo?

Snaha o pomstu? Polští bojowcy přece někdy zastřelili i civilní osoby a instrukce pro členy bojových oddílů vydané šéfem Oddziału II mezi wskazówkami taktycznymi jim dokonce ukládaly: „*Jeńców Czechów rozbrajać i odrzucać, broniących się likwidować.*“ Zajatci však až snad na Mariana Pische do bojů na Zakarpaciu vůbec nezasáhli, zčásti z nich dokonce dezertovali, takže byl tady důvod pro pomstu? Ani předpoklad, že mohlo jít o popravy v rámci stanu wojennego, který byl sice v té době na některých místech Zakarpacia skutečně vyhlášen, neobstojí. Nic podobného spisy nenaznačují. Šlo zřejmě o svévolný čin státních úředníků, který měl být řádně vyšetřen a potrestán.

Dopisy na rozloučenou

V jednom ze spisů druhého oddělení se bez slova komentáře dochovaly tři rukou psané dopisy. Podle záhlaví byly všechny určeny do Turky a napsány 1. listopadu 1938 v Užhorodě, zřejmě ve věznicí, odkud zatčené vyvezli na smrt. Jako by jim vězňitelé předem oznámili, co je čeká, a dali jim příležitost napsat pár posledních slov na rozloučenou.

První dopis napsal své ženě Bronisławě do Turky Jan Jabłoński. Úvodní řádky jsou roztržesené, s častými škrty, až ke konci se jeho ruka trochu přestává chvět:

Kochana Bronieczko

Wszystkie krzywdy wyżadzone przezemie wybać mi

może kiedyś postępowałem względem Ciebie

nie dobrze, ale musisz się pogodzić z losem

Pan Bóg mie Tobie zabrał to Ciebie nie opuści

będzie pamiętać o Tobie i na tamtym świecie Wiesz dobrze że od

małego dziecka nie miałem szczęścia tak do

końca Ja na tamtym świecie będę się starać

być zawsze koło Ciebie Panom polskim

możesz podziękować zato - że mie rozłączyli z Tobą

nusz na co? Ziemie udaj się

gdzie tylko zauważasz Ażeby Ci dali rentę

po mie bo Ci się należy i musisz ją dostać

Rower mój warto je 65 – 70 złotych resztę

rzeczy także sprzedaj Dzidzia jak będzie duża

*niech chodzi do mojej Matki - co po mie to
Dzidzi pamiętaj Portret mój zawiesz na
czołowej ścianie i dzieci niech się modlą
za mną To piśmo schowaj jako ostatnia
pamiętka po mie Życzę Ci wszystkiego
dobrego pozdrawiam wszystkich Twój
kochający mąż i Ojciec
Janek Jabłoński*

Pisatel dopisu zjevně neměl ani tušení, že řízením osudu se jako jediný z celé skupiny zachrání a bude se moci zanedlouho potkat se svou rodinou. Druhý dopis adresoval své matce Katarzyně Gogolewské její syn Marian:

*Kochana Mamo
Niegniewajcie się na mie i przebaczcie mi
wszystko [několik slov nečitelných]. Dziś
ostatni raz piszę do was Moja godzina wybila
Starajcie się koniecznie o jakieś pieniądze
po mie abyście jakoś żyli Dowiedzcie
się do kogo macie iść naprzud Idzcie
do Sokoła do Picia oni muszą wam
dać ubezpieczenie albo powiedzieć do
Kogo macie s tem iść Nie smućcie się
może ście mie tak przekleli jak wam
co zrobiłem to wybaczcie bo ja idze
na prawdy Pozdrówcie tam wszystkich
odemie i niech Jochan da znać do
żydzika że ja więcej się z nimi widzieć
nie będę i niech powie Hanusi że ja
już więcej z nią gadać nie będę niech
się z odnowa wydaje kogo chce
Pozdrawiam was wszystkich w domu
bo ja kończę życie*

Marjan Gogolewski

Dopis ležel přes šedesát let v pražském archivu a Marianova maminka se nikdy nedověděla, že její syn na ni ve své poslední hodině s láskou vzpomínal. Je podepsán těžkým, hranatým rukopisem dělníka, který se dost značně liší od ostatního textu. Marian zřejmě z nějakého důvodu nemohl psát sám, takže dopis nadiktoval Jankovi Jabłońskému. Při srovnání obou rukopisů je to na první pohled zřejmé. Jabłoński napsal i třetí dopis, který se ale od obou předchozích trochu liší. Je adresován Janu Piżowi z vedení Sokoła v Turce a je plný výčitek, které možná měly obměkčit vězňatele:

Drodzy Panowie Komendancie

Dziękujemy wam za tak szybki zgon z tego świata

Już wam Pan Bóg tez dobrze nie da za naszą

zgubę bo wyście dobrze wiedzieli gdzie

wy nas wysyłacie Jeżeli wyślecie tak

parę razy to braknie kogo wysyłać

i was nie będzie trzeba Nasza rodzina

będzie płakać całe życie na was boście

zabrali chlebowawców z domów

Teraz macie się postarać zabezpieczyć

nasze rodziny i musicie to zrobić

My idziemy na rozstrzelanie, nasze

domy nie mogą zostać bez opieki

Teraz jak Rząd czeski pytał się za

nami toście się nas wyrzekli

powiedzieliście banda w takim razie

to i wy bandą boście nas wystali

Pod dopisem je opět kostrbatý podpis Gogolewského a rukopis Jabłońského je mimo vši pochybnost. Dalším důkazem jeho autorství je i fakt, že on jako jediný ze všech zatčených uváděl při výsleších Mariana Pische jako Jana Piže, možná proto, že nežil v posledních letech přímo v Turce, ale v Ilniku, takže ho asi moc neznal.

Jiné dopisy chybějí, což zřejmě souvisí s okolností, že Jabłoński a Gogolewski byli zatčeni a zprvu i věznění odděleně od ostatních. Není tedy známo, zda podobné dopisy psali i ostatní zajatci. Ve spisech zbylo jen šest policejních portrétů všech vězněných, z nichž někteří, zvláště Janek Jabłoński, měli ve tváři zjevné stopy po týrání.

* * *

Zbývá dopovědět osudy aspoň těch hlavních aktérů našeho příběhu. Jedině Jabłoński se šťastně vrátil ke své rodině do Polska. Československé úřady se zřejmě dověděly o jeho převozu do užhorodské nemocnice a mylně předpokládaly, že tam zemřel. Gogolewski, Pisch a Hliński byli zastřeleni v řece Uh a pohřbeni v Onokovcích. Všichni tři byli bezpečně identifikováni, když byly na jaře 1939 na žádost Józefa Kasparka a Pischova otce úředně provedeny exhumace. Chtěli pak těla převézt do Polska, ale chyběly jim peníze na zakoupení kovových rakví. Polský konzul v Užhorodě jim půjčil 100 pengö, což stačilo jen na jednu rakev. Přivezli tedy domů přes Užocký průsmyk jen Mariana Pische, 25. července 1939 měl ve Stryji slavnostní pohřeb. Zanedlouho začala válka, takže zbylí dva mrtví zůstali v Onokovcích.

Bohužel nevíme přesně, co se stalo s Hawełkou a Soboszem. Dosavadní svědectví se shodují v tom, že Hawełka zmizel ve vlnách řeky Uh, ale jeho tělo se nikdy nenašlo. Naopak Rudolfu Soboszovi se podařilo dostat na druhý břeh řeky, vzdálený už jen asi tři kilometry od slovenské hranice. Byl patrně zraněn, ale přešel na Slovensko, kde byl znovu zatčen. Záhy poslal své rodině do Skřečoně dopis, v němž sděloval, že leží v nemocnici v Michalovcích a že může psát jen levou rukou. Poštovní razítko na obálce dopisu neslo datum 11. listopadu 1938. Rodina požádala o pomoc polský konzulát v Ostravě a jeho úředník „Abrecht W.“, jak je uváděn ve zprávě zastěpcy szefa Oddziału II Sztabu Głównego płk. Jana Ciastonia, se neprodleně vydal do Michalovců. V místní nemocnici však 23. listopadu odpoledne už Sobosze nezastihl. Na četnické stanici mu na jeho dotaz sdělili, že se s ním nemůže vidět, ponieważ w jego sprawie nie było jeszcze rozprawy sądowej. Objevila se i neověřená zpráva, že byl převezen k soudu do Brna. Tím veškeré stopy po nezvěstném prozatím končí. Domnívám se však, že z přítmí archivů či ze střípků vzpomínek pamětníků se aspoň náznak nějaké další stopy určitě ještě vynoří.

Účastníci akce „Łom“ byli navrženi na udělení vysokých vojenských a státních vyznamenání. O stupeň vyšší dostali ti, kteří se už dříve účastnili akce na Zaolziu. Také Maďaři sdělili do Varšavy, že chtějí vyznamenat polské bojowce, kteří bojovali za zájmy jejich státu. Chystalo se i vyznamenání československých obránců Zakarpatské Rusi, ale než k němu mohlo dojít, republika zanikla a záhy poté začala světová válka. Boj za vlast a za národ dostal nový smysl a bývalí bojovci ze Zaolzia v tomto boji se ctí obstáli. Někteří

zahynuli na německých popravistiších (např. J. Kominek, F. Mrajca) nebo byli zavražděni sovětskou bezpečností (J. Filipek); nejvíce jich bylo umučeno v nacistických koncentračních táborech (např. K. a O. Bocek, Ferdynand Brzeźniak, I. Kluz, L. Sembol), kde skončily své životy i mnozí jejich předváleční protivníci, českoslovenští vojáci a četníci ze Zakarpatské Rusi.